SANDHAN-(BISAG)

- Dr. Manjula Viradiya
- Sankhykarika,Purush ane Prkruti
- Time-9:00am to 10:00am
- 21 AUG 2013,Gandhinagar

ભારતીય દર્શનો

મુખ્ય-ષડ્દર્શન

સાંખ્યદર્શન, યોગદર્શન,

ન્યાયદર્શન,વૈશેષિકદર્શન,

મીમાંસાદર્શન,વેદાંતદર્શન

ગૌણત્રણદર્શન-બૌદ્ધ,જૈન

તથાચાર્વાક

‘સાંખ્ય’ શબ્દનો અર્થ

સાંખ્યદર્શનનું નામ सांख्य (संख्या) પરથી પડ્યું એમ કેટલાક માને છે.

सांख्यां प्रकुर्वते च
प्रकृति च प्रचक्षते।
तत्त्वानि च चतुरविंशत्
तेन सांख्याः प्रकीर्तिताः(महा.)

સાંખ્ય શબ્દનો બીજો અર્થ વિચારણા કરવામાં આવ્યો છે.

- चर्चा संख्या विचारणा।(अम.1-5-3)

તત્ત્વનો બરાબર વિચાર કરનારું દર્શન તે સાંખ્ય.

- કોઈ વસ્તુના વિષયમાં દોષ તથા ગુણની છણાવટ કરવી તે સાંખ્ય.

- સંખ્યા અને સાંખ્ય શબ્દ આત્મ-જ્ઞાનના અર્થમાં વપરાયેલો જોવા મળે છે.
- ગીતામાં આ શબ્દનો અનેકવાર ઉપયોગ થયો છે.
- સાંખ્ય સમ્+ખ્યા ધાતુમાંથી બન્યો છે.સમ્યક્ ખ્યાતિ=સમ્યક્ જ્ઞાન

સાંખ્ય શબ્દનો પ્રથમવાર પ્રયોગ શ્વેતાશ્વેતર ઉપનિષદમાં થયો છે.-

तत्कारणं साख्ययोगाधिगम्यम्(6-3)
ऋषिं प्रसूत कपिलं यस्तमग्रे।(5-2)

સાંખ્ય શબ્દનો અર્થ જ્ઞાન,આત્મ-તત્ત્વ તથા આત્મદર્શન કરવામાં આવે છે.

સાંખ્યદર્શનનો ઉદ્‌ગમ – વિકાસ

કેટલાક વિદ્વાનો વેદમાં- નાસદીયસૂક્તમાં અવ્યક્ત પ્રકૃતિ, હિરણ્ગર્ભસૂક્તમાં ઉત્પત્તિક્રમ, પુરૂષસૂક્તમાં પુરૂષતત્ત્વનું બીજ જુએ છે.

ઉપનિષદોનું સાંખ્ય

ઉપનિષદો હંમેશા ભારતીય દર્શનોની ગંગોત્રી રહ્યાં છે.

કઠોપનિષદ,બૃહદારણ્યકોપનિદષ, છાન્દોગ્ય ઉપનિષદ,મૈત્રાયણી ઉપનિષદ,મંડુકોપનિષદ તેમજ

પ્રશ્નોપનિષદ્ તથા શ્વેતાશ્વેતર ઉપનિષદ આ ઉપનિષદને તો સાંખ્ય ઉપનિષદ જ કહેવામાં આવે છે.

મહાભારતમાં સાંખ્ય

- મહાભારતમાં સનત્સુજાતાપર્વ,મોક્ષધર્મપર્વ, ભગવદ્ગીતા,અને અનુગીતામાં સાંખ્ય ચર્ચા વિશેષ દેખાય છે.
- મહાભારતનું સાંખ્ય વિકસીત અને વ્યવસ્થિત લાગે છે.

પુરાણમાં સાંખ્ય

વિષ્ણુપુરાણમાં,કૂર્મપુરાણમાં, માર્કણ્ડેયપુરાણમાં તથા ભાગવત પુરાણમાં સાંખ્યદર્શનની ભિન્ન ભિન્ન શાખાઓનો ઉલ્લેખ પણ જોવા મળે છે.

સાંખ્યદર્શનના સ્થાપક

- સાંખ્યદર્શનના સ્થાપક-કપિલ હતા તેમ માનવામાં આવે છે.
  - ભાગવતમાં કર્દમ અને દેવહૂતિના પુત્ર તરીકે અવતાર ધારણ કરનાર નારાયણને કપિલ કહેવામાં આવ્યા છે.

ગ્રન્થ રચનાઃ-

सांख्यसूत्र,तत्वसमास

- सांख्यसूत्र માં 6 અધ્યાય અને 537 કુલે સૂત્રો છે.
- ઉપલબ્ધ સૂત્રનો સમય-1380ઈ. થી1450ઈ. માનવાં આવે છે.
- तत्वसमास માં 25-27સૂત્રો જ છે.

ઈશ્વરકૃષ્ણ કૃત સાંખ્યકારિકા

- મહર્ષિ કપિલે આ સાંખ્યનુંજ્ઞાન આસુરિને અને આસુરિએ તેજ્ઞાન પંચશિખને આપ્યું.અને પંચશિખે તેનો ખૂબ વિસ્તાર કર્યો.
  આમઆજ્ઞાન ઈશ્વરકૃષ્ણ પાસે શિષ્યપરંપરાંથી આવ્યું.

ઈશ્વરકૃષ્ણના જીવન વિષે દુર્ભાગ્યે કંઈ માહિતી મળતી નથી.

- બૌદ્ધ સાધુ પરમાર્થ ઈ.સ.546 માં સાંખ્યકારિકાને ચીનમા લઈ ગયા.
- ઈશ્વરકૃષ્ણનો સમય ઇ.સ.ચોથી સદીની આસપાસનો માનીશકાય.

સાંખ્યકારિકા પરની ટીકાઓ

અજ્ઞાતનામા,માઠરવૃતિ,ગૌડપાદ ભાષ્ય,જયમંગલ,યુક્તિપ્રદીપિકા, સાંખ્યતત્વકૌમુદી,ચંદ્રિકા,સાંખ્ય તરુવસની,સાંખ્યવૃત્તિ,સાંખ્ય સપ્તતિવૃતિત્તિ.જેવી ટીકાઓ છે.

સાંખ્યકારિકાના મુખ્ય તત્વો

- સાંખ્યના તત્વોનો વિચાર ચાર પ્રકારે કરી શકાય.

(1) એવું તત્વ કે જે અનાદિ હોય, જેનું કારણ ન હોય પણ તે પોતે અન્યનું કારણ હોય.આ તત્વ તે પ્રકૃતિ,મૂળ પ્રકૃતિ,કે પ્રધાન.

(2) એવા તત્વો કે જે કોઈનું કાર્ય હોય અને સાથે સાથે બીજા તત્વોનું કારણ પણ હોય.આ તત્વોને **પ્રકૃતિવિકૃતિ** કહેવામાં આવે છે.તે સાત છે. મહત્ અહંકાર,પાંચ તન્માત્રા.

- (૩)એવા તત્વો કે જે કોઈનુંમાત્ર કાર્ય જ હોય અને અને અન્ય કોઈનું કારણ ન હોય.આ તત્વોને માત્ર વિકાર કહેવામાં આવે છે.તે સોળ છે.મન સાથે અગિયાર ઈન્દ્રિયો અને પાંચ મહાભૂતો.

(4) એવું તત્ત્વ કે જે કોઈનું કારણ (પ્રકૃતિ) પણ ન હોય અને કાર્ય (વિકૃતિ) પણ ન હોય.અર્થાત્ જે અનાદિ અને અવિકારી હોય.

આ તત્ત્વ તે ચૈતન્ય –પુરુષ.

પ્રકૃતિ એટલે શું?

- જયારે કાર્યમાંથી કારણ તરફ આગળને આગળ જઈએ છીએ ત્યારે વિવિધ પદાર્થોમાં પરસ્પરના ભેદ ઓગળતા જાય છે. અને અંતે એક એવી કક્ષાએ પહોંચીએ છીએ કે જ્યાં આકૃતિ-રૂપ અદૃશ્ય થઈ જાય છે.

- જ્યાં આકૃતિ-રૂપ અદૃશ્ય થઈ જાય છે.તેમાંથી આગળ વધાતું નથી.તેને વ્યક્ત દશામાં પામી પણ શકાતું નથી.તે મૂળ તત્ત્વ તે જ અવ્યક્ત પ્રકૃતિ છે.प्रक्रियन्ते अस्मात्। प्रकृति